

A magyar nyelv árja és kaukázusi elemei.

[MUNKÁCSI BERNÁT. Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben. I.]

(Második közlemény.)

5. *Görbe*. A *görbe* szláv eredetéről már igen sok szó esett; az újra meg újra fölmerült kétségeket sikerült végkép eltávolítani, úgy hogy teljesen megnyugodhatunk abban, hogy *görbe* szavunk egy szláv *gr̥ba* szóból lett.

Azon, hogy a magyar szó hangzón végződik, senki fönn nem akadt, ámbár az egyedül kimutatható ószlovén *gr̥bъ* «dorsum» szóval szemben *b*-n végződő alakot várhatnánk a magyarban, nem akadtak fönn a végső *a*-n nyilván azért, mert MIKLOSICH a magyar nyelv szláv elemeiről szóló értekezésében az ószl. *gr̥bъ* mellett az *a*-n végződő szerb *grba*-t is említi. Ezt a szerb *grba*-t megtaláljuk szófajti szótárában is (a hol az ide tartozó szók egy hibás theoria kedvéért *gerbū* alatt vannak felsorolva), ott találjuk a bolgár *gr̥ba* «buckel» szót is szemben a *gr̥b* «rücken»-nel, de nem említi M. itt sem a szlovén *grba* «Höcker, Buckel» szót. Mondanom sem kell, hogy a magyar szó magyarozatára az *-a* végű alakból kell kiindulnunk, a mely az összes délszláv nyelvekben «púp, görbe hát» jelentésben él. Szláv főnevet a magyarban elég gyakran találni melléknévi használatban (v. ö. *bolond*, *gonosz*, *izgága*, *kondor-göndör*), különben pedig a magyar szó jelentése tökéletesen illik a szláv szó jelentéséhez, hiszen a régi nyelvemlékek tanúsága szerint eredetileg éppen püpost, görbehátút jelent, a mire SIMONYI, BUDENZ és HALÁSZ észrevételével szemben nyomatékosan rámutat, mikor újra a szó szláv voltát mondja valószínűnek (MNYelv 2: 214.). Csakis egy ellenvetés. a melyet BUDENZ tett (MUSz. 61.) és HALÁSZ ismételt (Nyr. 10:348.), látszott komolyabbnak, az t. i., hogy szláv *gr̥ba*-val szemben a magyarban mélyhangú szót várnánk és nem magashangút. Ez az ellenvetés bírt engem arra, hogy *A szláv szók a m. ny.-ben* című értekezésemben a *görbe* szó eredetét még el nem döntöttnek jelentsem ki (33. l.). Legújabbban azon-

ban meggyőződtem ez ellenvetés tarthatatlanságáról és kimutattam, hogy ószlovén *ръ* hangcsoportnak, ha mássalhangzók közt áll, a magyarban eredetileg nem felelt meg *r* m é l y, hanem m a g a s hangzó kíséretében (Nyr. 29: 564. kk.): *грѣкъ* > görög, *грѣсь* > görcs, *грѣньчарь* > göröncsér — a *gerlice* < *grblica* szó is nem a szláv *i*-nek köszöni magas hangzását, a mint BUDENZ hiszi, hanem annak, hogy kezdettől fogva magas hangzó csengett a magyar szó első tagjában. Abból, a mit az említett helyen kifejtettem, kitünik egyúttal az is, hogy míg az ószlovén források következetesen *ръ*-t ismernek, az élő bolgár nyelvben a tompa hangzó, a mely a magyar *e*-, *ö*-ben tükrözik, bizonyos esetekben az *r* előtt hallatszik; így érthető, hogy fönt a mai bolgár kiejtésnek megfelelő *гърба* alakból indultam ki és nem az irodalomban szokottabb, régi hagyományon alapuló *gr̄ba* írásból. Minthogy én mindezeket részletesen kifejtettem és az ószlovén *ръ* tárgyalásánál külön is alkalmaztam a nyert eredményt *görbe* szavunk magyarázatára, kicsit meglepő, hogy M. úgy tesz, mintha arról nem is tudna, hogy *görbe* szavunkat a szláv nyelvekből is próbálták megfejteni, csak arról tesz említést, hogy BUDENZ körülbelül 20 évvel ezelőtt nem kellő alappal ugornak mondta. Pedig ha M.-nek sikerült volna is épp olyan szigorúan tudományos módon bebizonyítani, hogy a magyar *görbe* szót, a mely tökéletesen megfelel a bolgár *гърба* szónak és jelentésében is nagyon jól illik hozzá, meg lehet magyarázni egy kaukázusi szóból is, abból korántsem következne még, hogy a magyar szó csakugyan kaukázusi eredetű, hanem a legeslegjobb esetben csak annyi, hogy kaukázusi eredetű is lehet. De míg a szláv nyelvek hatása igen nagy volt és ahhoz a legkisebb kétség sem fér, hogy a bolgár *гърба* szó valóban belekerülhetett a nyelvünkbe és akkor a *görbe* alakot és a mai jelentést ölthette, addig M. föltevésére teljesen hiányzik a biztos alap, a kaukázusi nyelveknek a magyar nyelvre gyakorolt hatás tudományos kimutatása, mert a mit M. minderről írt, az nem tudomány. Ezt fényesen mutatja egyebek közt éppen a *görbe* szó fejtegetése is, a melyet ezért és a kényelmes utalás kedvéért szóról-szóra ide iktatok:

«Sejthető, hogy a *kör-ny-ül*, *kör-ny-ék*-beli *ny* képző is (v. ö. ezekhez még: *görnyed*) kaukázusi alapú: v. ö. csecs. *guorgañ*, vagy avar *gurginau*, tabasszarán *gergnib*, agul *girganf*: sőt ilyen lehet a magyar alapon bajosan magyarázható *gör-be* «*curvus*; *krumm*» szóé is, melynek alaprésze a *kör* családjához csatolva azon képzővel alakultnak képezhetők mint ezek: avar *gurgin-ab*, tabasszarán *gergni-b* «*rund*», grúz *partho-b* «*breit*» e mellett *fartho*, láz *partho* id. (ERCK. 161.), avar *betca-b* «*dunkel*»: v. ö. kúrin *midee* id. (162), dido *khoaxal-ab* «*faul*»: v. ö. arab *kähil* id. (163.), tabasszarán *kuču-b*, agul *gučca-f* «*feige*»: v. ö. buduch *kič-ru*, aréin *kedža-to* id. (163.), avar *khudab* «*gross*» e mellett: *khodo*, rutul *khuda* id. (165.), karata *zherco-b* «*hoch*»: v. ö. and *χirci* id. (167.) stb.» (424. l.)

Tehát a magyar *görbe* a *kör* szóból képződött, vagy talán ennek valamely kaukázusi őseből — mert hiszen a *kör* is kaukázusi eredetű! — képződött pedig «azon képzővel», a mely a következő kaukázusi szókban mutatkozik: «avar *gurgin-ab*, tabasszarán *gergni-b* ,rund', grúz *partho-b* ,breit' e mellett *fartho*, láz *partho* id. (ERCK. 161.)». Alljunk itt meg egy kicsit, hiszen a grúz nyelv nem tartozik az ismeretlen, föl nem tárt kaukázusi nyelvek közé, annak képzőit összeállították már a grúz nyelvtanok, szótár is van elég, egészen takaros kis irodalommal is dicsekedhetnek a grúzok: elolvashatja M., ha kedve tartja, azon a nyelven akár SHAKESPEARE több munkáját. De *-b* melléknévképzőt nem fog benne találni, ha még annyira töri is magát. De hát miért írja azután ERCKERT a *breit* cz. cikkben azt, hogy a láz nyelvben a «széles»-t úgy mondják hogy *partho*, a mingrélben *fartho*, *phartho*, a grúzban pedig *fartho*, *parthob*? Miért? Hja, ha M. azt sejtette volna! Hát azért, mert ERCKERT sem tud sokkal többet a grúz nyelvből, mint M., és mert azonkívül az *Adjectiva* fölírat alatt derűre-borúra közöl melléknév gyanánt határozót is, sőt egész kis mondatocskákat is, gyönyörűségeen tarkítva mindezt tollhibákkal és félreértésekkel. Hiszen elég akár csak a *breit* czímszó alatt álló grúz szókat elolvasnunk, hogy tiszta képünk legyen arról, hogy E. mennyire nem ért ahhoz a nyelvhez, a melyet ő is, egészen helyesen, a legfontosabb nyelvnek tart valamennyi kaukázusi nyelv közül*): «Gru. *fartho*, *parthob*, *ganivrab*, *gaxieri*». Ebben a négy szóban csak öt hiba van! Először is a grúz nyelvben *f* nincs, akár hányszor váltja is föl E. a hehezetes *ph* (*p'*)-t *f*-fel, a *fartho* tehát grúz szó nem lehet, a «széles» szavunknak tényleg *phartho* felel meg a grúz nyelvben. A második helyen olvasható *parthob* először is megint *ph*-n kezdődik, azután pedig — ó szegény *-b* képző! — nem is végződik *b*-n, hanem *d*-n, a *-b* egyszerű tollhiba (vagy sajtóhiba?), csakúgy mint a következő szó, a *ganivrab* *b*-je is, a mely megint *d* helyett áll. Az utolsó szó e diszes sorban a *gaxieri* *ganieri* helyett áll! Arról, hogy E. mit művelt a kaukázusi melléknévvel, egész könyvet lehetne írni, még pedig igen mulatságos könyvet, de minthogy M. műve amúgy is bőséges okot ad nekem e botlások szellőztetésére, itt az említett két «*-b*» végű alak további fejtegetésére fogok szorítkozni, de egy különösen jellemző példát még is föl akarok előbb említeni, egy *bokornak* a nevét, a melyet szintén a melléknév közt találunk, még pedig a *stolz* cím alatt. E *stolz* grúz másául ezeket találjuk: *amaqia*, *uzani*, *ampartovani*. Az utolsó szó hibásan van leírva a h. hogy *ampartavani*, az első nem pusztán melléknév, hanem egész kis mondat: *amaqi-a* = *superbus-est*; — az

*) L. művének második részében 387. l.

ilyesmin dőreség volna fönnakadni ERCKERTnél, de hogy került ide az *uzani* szó, a mely főnév és egy bokornak a neve? És mégis nincs ebben sem sajtóhiba, sem tollhiba, csak is tiszta, hamisítatlan dilettantizmus, a melyet az orosz *gord* szó tévesztett meg, mely büszkét is jelent ugyan, de egyúttal a *Viburnum Lantana*-nak a neve is. De hagyjuk most ezeket és térjünk vissza a grúz «*parthob*»-hoz.

Említettem már, hogy a grúz «*parthob*», a melyből M. egy *-b* képzőt vélt kifejthetni, egyszerű toll- vagy sajtóhiba, és hogy az ERCKERTnél nyomban rá következő *ganivrab* is az. Ezt még M. is kisúthette volna, ámbár fogalma sincs a grúz nyelvről, ha gondosan végig nézi ERCKERTnél a grúz mellékneveket; E. ugyanis egy helyen megmondja, hogy a *-d*-re végződő alak határozó és annyi ilyen *-d* végű határozói alakot említ a tiszta melléknévi alak mellett, hogy nagyon közel feküdt az a kérdés: nem egyszerű hiba-e a grúz *fartho*, mingrél *fartho*, *phartho*, láz *partho* mellett említett grúz *parthob*, hogy nem kell-e itt is rendes határozói képzést keresnünk és *parthod* (illetőleg *pharthod*)-nak olvasnunk a szót. Hiszen M. különben éppen nem félénk, ha az előtte fekvő anyagból következtetéseket kell levonnia! Már pedig a *hässlich* alatt ezeket a grúz szokat találta: *glaxa*, *glaxad*, *cudad*, *avad*, a jegyzetben pedig azt olvasta, hogy «*glaxad* ist Adverb»!! Igaz *glaxad*-ra nyomban következik még két határozói alak (*cudad* és *avad*) és ERCKERT dilettantizmusát jellemzi, hogy ezekről már nem mondja, hogy szintén határozók, és hogy helyettök az «Adjectiva» fölírás alatt nem említi inkább a melléknévi alakokat (*cudi*, *avi*), de másrészt annyi *-d*-s alakkal találkozunk E.-nél — itt ott fölötlik a határozónak *-th*-s mellékalakja is —, hogy kis éleslátással tisztába jöhetett volna M. is a *hässlich* cikkben nyert útmutatás segítségével a *-d* végzet természetével, innen pedig csak egy lépés lett volna a *parthob* hibás írásának fölismeréséig. A grúz *-b* melléknévképzőről tehát, a mely nincs, búcsút vehetünk, legföljebb megemlíthetem még, hogy még ERCKERTnél sem találunk több *-b*-n végződő alakot a «melléknevek» ugyancsak tarka-barka csoportjában. Áttérek az avar alakokra, hisz ezekről is könnyű ítéletet mondani, hála USLAR és SCHIEFNER beható és igazán tudományos kutatásainak. Hogy M. mennyire fölületes munkát végzett, ugyancsak meglátszik itt is. ERCKERTből kiír taláalomra egy pár avar melléknévet (mindössze hármat), a melyben a szó végén *-b* áll és mert más kaukázusi nyelvekben az ezekhez illő szók végén nincs meg a *-b*, azonnal kész az ítélet: ez a *-b* «képző», a magyar *görbe* szó pedig a *kör* szóból ezzel a kaukázusi képzővel alakult. A három avar melléknév ERCKERT szerint így hangzik: *gurginau* (*nab*) «rund», *betcab* «dunkel» és *khudab* «gross»; M. szerint az első *gurgin-ab* részekre bontandó, a másodikban az *a* már nem tartozik a képző-

höz: *betca-b*, a harmadiknál miránk bizza, hogy *-ab* vagy *-b* képzős elemet akarunk-e benne keresni. Megengedem, hogy ERCKERT művéből nehéz valakinek, a ki nem ismeri a kaukázusi nyelveket, fölismerni az említett alakok igazi természetét, mert munkájának második részében erre tett megjegyzése kicsit zavaros (2: 172. l.), de hát kinek is jutna eszébe ERCKERT könyvében keresni az avar nyelv szerkezetének titkait, mikor kezében van USLAR több mint 500 lapra terjedő orosz könyve, a mely csakis az avar nyelvvel foglalkozik¹⁾ és SCHIEFNERnek, a híres pétérvári akadémikusnak, a kaukázusi nyelvek kiváló ismerőjének német műve,²⁾ pedig hát M.-nak kezében volt mind a kettő. Bizonyosan megnézte azt a 3 melléknévet ott is és fürkészte annak az okát, hogy miért mutat a melléknév hol rövidebb alakot, hol *-b-* vagy *-ab-*bal bővültet. És mit talált? Igazán zavarban vagyok, nem tudom, mit feleljek e kérdésre. Ha megnézte, vége a jóhiszeműségének; vagy nem nézte meg, akkor ez olyan könnyelműség és lelkiismeretlenség, a mely ritkítja a párját. Hiszen USLAR-SCHIEFNER műveiből egészen világosan kitűnik, hogy minden avar melléknév kö z n e m ű a l a k j a *-ab-*ra végződik. Olyannyira hihetetlen, hogy M., a ki oly bátran beszél a kaukázusi nyelvek szerkezetéről és a magyar nyelvben olyan mélyre menő kaukázusi hatást vél fölismerhetni, még egy olyan nagy arányokban mutatkozó tüneményt sem ismerne, hogy kénytelen vagyok annak részletes kimutatásába bocsátkozni.

SCHIEFNER a 19. l. a 67. §.-ban ezeket mondja: «Die gewöhnliche Adjectivbildung geschieht von Adjectivstämmen vermittelt der Endungen *au, ai, ab*, welche für die drei Geschlechter eintreten und für die der Plural auf *al* ausgeht; z. B. *qoaridau, qoaridai, qoaridab* enge; *hitinau, hitinai, hitinab* roth; *xah'au, xah'ai, xah'ab* weiss; bisweilen tritt auch die Endung *jau, jai, jab* ein; z. B. *kudijau, kudijai, kudijab* gross, *cijau, cijai, cijab* neu; *tljau, tljai, tljab* gut, neben *tlikau, tlikai, tlikab*³⁾». Érdekes világot vet e ragok használatára a 69. §. is: «Die von Substantiven hergeleiteten Adjectiva werden von der starken Genitivform gebildet, wenn sie einen allgemeinen Begriff ausdrücken, während man zum Ausdruck eines bestimmten, einzelnen Falles die schwache Genitivform in Anwendung bringt; auch diese Formen können mit den Endungen *au, ai, ab* versehen werden; z. B. *wacasulau, wacasulai, wacasulab* dem Bruder gehörig von *wac* G. *wacasul* Bruder».

¹⁾ Baron P. K. USLAR, *Etnografija Kavkaza-Jazykoznanie. III. Avarskij jazyk*. Tiflis 1889. 8-r. VI, 242+275+19.

²⁾ *Ausführlicher Bericht über Baron P. v. Uslar's Awarische Studien* von A. SCHIEFNER. St. Petersburg 1872. 4-r. VIII+180.

³⁾ A *tljau* ill. *tlikau* «jó» szóban SCHIEFNER a *tl* helyett egy sajátos, nálunk ismeretlen jelt használ, a melyről maga mondja, hogy *tl*-lel lehetne helyettesíteni; ERCKERT ilyenkor *thl*-et ír.

Hogy mennyire nem képző az *-ab*, az kitünik abból, hogy a melleknév csak az egyes számban végződik *ab*-ra (illetőleg *au*, *aira*), a többes számban az *-al*, *-el* rag a tiszta tőhöz járul: a nagy ember *kudijau c'i*, a nagy asszony *kudijai cuz'u*, a nagy ló *kudijab c'i*, de ezek többese egészen tisztán mutatja, hogy maga a tő csak *kudi*: *kudijal c'a'i*, *kudijal ru'abi*,*) *kudijal c'ujal* (l. USLAR, *Avarskij jazyk* 1 : 85.). A melleknév pusztá tője, akár mint a német nyelvben, határozó gyanánt szerepel, pl. «jól» avarul: *tlík* (*dica tlík koala bugo*: én jól írok l. USLAR 1 : 235. l.), de ha jó ember, asszony, lóról beszél, *tlíkau*, *tlíkai*. *tlíkab* alakot tesz a főnév elé, de csakis az egyes számban, a többesben tekintet nélkül a főnév nemére, az alak mindig *tlíkal*. megint úgy mint a németben: *ein guter*, *eine gute*, *ein gutes*, de a többesben csakis *gute*. M. ERCKERT-nél a *dunkel* alatt avar *betcab*-ot talált, de mert ugyanabban a cikkben kürin *midce*-t lát, habozás nélkül megállapítja, hogy az avar szó *betca-b* részekre bontandó és hogy az állítólag a *kör*-ből képezett magyar *görbe* szó magyarázatára kitünő példa. Pedig ha fölkeresi a szót SCHIEFNERNÉL vagy USLARNÁL és különben is tájékozódik egy kicsikét, megtudja nehézség nélkül, hogy a *beçab* bizony *beç-ab* részekre bontandó és hogy az *-ab* semmi egyéb, mint köznemű rag, hogy tehát igenis azt mondják, hogy *beçab roh* «fins-terer Wald», *beçab ruq* «düsteres Haus», de hogy azt hogy «sötét van», az avarban úgy hangzik hogy *beç bugo*: *beç bugo hab ruq* «es ist düster in diesem Hause».

Pedig hát nem is veszett volna kárba a fáradság, ha M. egy kicsikét foglalkozott volna azzal, hogy az avar és még egy pár kaukázusi nyelv mikép fejezi ki a német a mellekneveken, hasznát vehette volna a *magas* szó fejtegetésénél is. M. ezt is kaukázusi szónak tartja és első sorban az egyjelentésű grúz *maghali*-val hozza kapcsolatba, erről meg azt tartja: «A *magha-li*, *mogha-li* alakok képzett volta különben világosan kitünik az egyazon jelentésű ud *boxo*, dzsek *bugu-d* stb. változatokból is» (453. l.). Hát bizony ez éppenséggel nem tűnik ki olyan világosan, mert nem szólva arról, hogy M. egész művén végig teljesen önkényesen *m*-et és *b*-t minden nyelvben föltétlenül azonosnak tart, fölötte kétséges, vajjon az ud *boxo* és dzsek *bugud*-ban a *b*-a tőhöz tartozik-e. Már SCHUCHARDT igen valószínűvé tette bírálatában, hogy a szókezdő *b*- itt eredetileg nem egyéb, mint az a köznemű *b*, a melyet az avar nyelvben eddig a szó végén találtunk. Az ud *boxo*-val szemben a thus nyelvben is *boxo* alakot találunk, de itt ezt az alakot csakis a köznemű szók előtt használják, különben pedig azt mondják, hogy *doxo*,

*) *Cuz'u* többese — a mint USLAR szójegyzékéből is kitünik, l. 2 : 224. — *ru'abi*!

wyo vagy *jozo* (l. WZKM. XVI. 290. l.). Szakasztott ugyanezt a tüneményt észlelhette volna M. az avar nyelvben is és ez talán még is gondolkodóba ejthette volna, mikor a *b*-n kezdődő alakokkal szemben, a melyeket USLAR-SCHIEFNER értekezéséből idéz, ERCKERTnél egy-egy hozzájuk föltűnően hasonlító hangzó n kezdődő alakot talált, v. ö. p. o. SCHIEFNERnél lák *b'óztul* «hoch» és ERCKERTnél *czachur aytuna* «hoch». Az avar tüneményt SCHIEFNER emígy írja le: «Die Adjectiva haben nicht allein nach verschiedenen Geschlechtern eine verschiedene Endung, sondern auch einen Wandel des Anlauts je nach den verschiedenen Kategorien, z. B. *wácadau*, *jácadai*, *búcadab* rein Pl. *rácadab*; *wórzatau*, *jórzatai*, *bórzatab* hoch; *wárs'adau*, *járs'adai*, *bárs'adab* gleich, eben; *wicatau*, *jicátau*, *bicátab* dick» (20. l. 73. §.). Nem akarom ezt a tüneményt más kaukázusi nyelvekből is kimutatni, de hogy milyen mélyen gyökerezik egyes kaukázusi nyelvben, arra hadd szolgáljon például az a sajátosság, ugyancsak ezen a tüneményen alapuló változás, a melyet a «testvér» szó kezdőhangjában találunk az avar nyelvben a szerint, hogy fitestvérről, nőtestvérről vagy állatok testvéréről van szó: *wac* «Bruder», *jac* «Schwester», *bac* «Bruder bei den Thieren»! Azt hiszem, a tünemények egész halmazából elég ennyi is, hogy az olvasó sejthesse, hogy hány elhamarkodott kijelentéstől tartózkodott volna M., ha nem sietett volna annyira kiaknázni mindazt, a mit ERCKERT igen kétes értékű könyveben talált, és a helyett inkább elmélyedett volna az USLAR-SCHIEFNER-féle alapos értekezések tanulmányozásában.

A mondottak után nagyon röviden végezhetek a még hátra levő példákkal. M. még egy karata *zherco-b* «hoch» melléknevet említ, egy dido *khoazal-ab* «faul» szót és a tabasszarán *gergni-b* «rund» meg *kuču-b* «feige» szokat; — ezeknek mind egy kaukázusi -*b* melléknévképző mellett kellene tanuszkodniok. A karata és dido nyelv tanúbizonysága már az avar nyelvhez való közel rokonságuknál fogva is gyanús, a dido nyelvről különben ERCKERT meg is említi, hogy a melléknevek itt is szakasztott olyan -*b* ragot vesznek föl a köznemben: «Das Adjectivum hat die bekannten Genus-Exponenten *v*, *j*, *b* im Auslaut, bei vocalischem Anlaut auch im Anfange des Wortes *v*, *j*, *b*» (2: 216. l.). Ugyanezt mondja az andi nyelvjárásokról, a melyekhez a karata is tartozik: «Die Geschlechts-exponenten sind in allen Dialecten die bekannten Buchstaben *v*, *j*, *b*; dieselben treten theils im Auslaut, theils bei vocalisch anlautenden Stämmen im Anlaut auf» (2: 198. l.). Ki merne ezek után még a tabasszarán -*b* «képzőben» bizni? Azt hiszem, még M. sem; ha mégis bele akarna ez utolsó szalmazsálba kapaszkodni, összeköttetéseimnél fogva könnyen megtudhatom a valódi tényállást, addig pedig beérem azzal, hogy ERCKERT, a ki biztosat erről nem tud mondani, mégis valószínűnek tartja, hogy a tabasszarán

nyelvben is ragok különböztették meg a melléknév különböző nemét (l. 2 : 49. l.).

A mondottak után valószínűleg senki sem fogja nagyon sajnálni, hogy M., mikor a magyar *görbe* szót a *kör*-ből származtatja, mindig csak *-b* és nem *-ba* vagy *-be* képzőről szól, illetőleg a kaukázusi nyelvekben egytől-egyig csak oly szókat hoz föl, a melyek tiszta *-b*-n végződnek. Hiszen az teljesen közömbös, hogy a magyar szóban a *b* után következő hangzót mikép kellene magyaroznunk, ha a kaukázusi nyelvekben valóban megvolna egy *-b* képző; — M.-nál a hibák rendesen akkorák, hogy igazán nem érdemes csekkélységekkel törődni.

6. *Gatya*. Csak félve nyúlok ehhez a darázs-fészekhez. Nehéz valakivel vitatkozni, a ki előtte ismeretlen nyelvekből halomszámra összehordott szavakon oly merész épületet épít föl, mint M. a *gatya* szó tárgyalása közben; kétszerte nehéz, ha az olvasó sem járatos a szóba hozott nyelvekben, úgy hogy nem elég a sok bátor állítás alaptalanságára egyszerűen csak rámutatni. Némileg könnyít a dolgon, hogy a kiinduló pont végtelenül egyszerű: a magyar *gatya* szót eddig a horvát-szerb *gaće* másának tekintették. A horvát-szerb *ć* annyira közel áll hangzásra nézve a magyar *ty*-hez, és azonkívül máskor is *ty*-vé lett a mi nyelvünkben (*praća* > *parittyá*), hogy ahhoz a legkisebb kétség sem férhet, hogy a magyar szó igenis lehet horvát-szerb eredetű. Ezt a lehetőséget M. sem tagadja, csak annyit mond, hogy e föltevés ellen «néhány, ha nem is döntő jelentőségű, de mindenesetre számba veendő körülmény szól» (286. l.). Először is a tárgyi ethnographiában talál ellene szóló mozzanatot: «Tudvalevő ugyanis, hogy az oly tipikus magyar gatyaviselet nem a jelen haza néprajzi alakulata, hanem ép úgy mint kiegészítő része, az *ing*, keletről hozott öltözék, mely szelvében el volt terjedve a szasszanida korban a perzsaáknál, parthusoknál s bizonyára az ő kulturhatásuk alatt álló egyéb nyugatázsiai népeknél is (l. erre nézve: Ethnogr. 9 : 56.). Bajos volna ily viszonyok közt föltennünk, hogy ama név, mely az egész magyarságban egyformán s egyedül jelzi e ruhafajtát, itten, a szerb révén került volna oly nagy elterjedéshez». A kérdést, azt hiszem, nem lehet azzal elútni, hogy M.-val együtt HUSZKA véleményére hivatkozunk, mely szerint «a gatyáért mindenesetre szkyltha területre kell mennünk» (l. Ethnogr. i. h.). Mert a *gatya* eredete kereshető a tárgyi ethnographia megállapodása szerint akárhol, abból még nem következik, hogy a magyarok a gatyaviseletet magukkal hozták, a *gatya* név meg éppen lehetne szláv, és átvétele újabb, még akkor is, ha a tárgy ismerete a honfoglalásnál jóval régiebb volna is. Annyi kétségtelen, hogy a szlávok a gatyát már ismerték, mielőtt a magyarok mai hazájukba értek, ezt a szláv szók sajátosságos, közös ere-

detre valló hangtani viszonya egészen világosan mutatja. A magyarokról ezt olyan kétségtelen bizonyossággal ki nem lehet mutatni, a *gatyá* lehet tehát, ha viselete ma még olyan tipikus is, a honfoglalás után átvett ruha és még ennél is könnyebben lehetséges az, hogy a szó később került hozzánk és azután épp úgy elterjedt országszerte, mint akár a szintén horvát-szerb reven hozzánk eljutott *csizma* szó. Mert az már csakugyan kétségtelen, hogy az oszmánli *ćizme* csakis délszláv közvetítéssel kerülhetett a mi nyelvünkbe — a török *ćizme* magyar ajkon sohasem alakult volna át *csizmá*-vá. Különbén nem lesz egészen érdektelen rámutatni arra, hogy a szerbeknél a gatyaviselet a fiú életében fordulópontot jelent, a mint KARADZSICS szótárából is kitűnik: «A falusi gyermek rendszeren föl nem veszi a gatyát a 6—7-ik esztendeig (mig meg nem tudja azt oldani és kötni) és ha fölveszi, többé el nem hagyja. A férfiak gyakran attól az időtől számítják az éveket, a mikor gatyát öltöttek, p. o. mikor az meg az volt, még nem viseltem gatyát, vagy éppen csak kezdtem gatyát viselni».

M. fönt említett megjegyzése után áttér a rokon nyelvekben található gatyanevekre és azt találja, hogy ezek részben nem magyarázhatók meg «egész kifogástalanul» a megfelelő orosz szóból. Hogy az osztják-vogul *kűs* alak valóban nem lehetett-e az orosz *gacsi*-ből, hogy ennek okvetetlenül *-i* végű alak felelne meg, azt én nem tudom megítélni, de arra, a mit a finn *kaatio* (*kaatia*)-ról mond, igenis van észrevételem. A ma használt orosz alak *gacsi*-nak hangzik; ebből a finn szó már a *č*-vel szemben álló *ti* miatt sem magyarázható. Másrészt a szláv nevek összessége világosan arra mutat, hogy az orosz *č* eredeti *tj*-ből keletkezett.*) A finn *kaatio* tehát igenis lehet orosz, de csak ha a finnek történelőtti időben vették át a szót, a mikor az oroszban a *č* helyén még az eredeti *tj* hangzott. Minthogy a szláv szó származását nem ismerjük, nagy merészség kell ahhoz az állításhoz, hogy történelőtti időben a szót nem használhatták egyes számban, hogy a mai többesszámú *gacsi* helyett nem mondta valamikor az orosz azt, hogy *gacsa*, illetőleg még régebben azt hogy **gatja*. A szláv nyelvek a páros részekből álló tárgyakat ma többesszámú alakkal szeretik jelölni (valamikor kettős számot használtak ilyenkor) és ennek a szláv nyelvhasználatnak a bélyegét akárhányszor rányomták az idegenből került szókra is. A török a nadrágot *čakšir*-nak nevezi, a mi egyes számú alak, a szerb azonban *čakšire*-nek nevezi, a mi épp oly többesszámú nőnemű szó, akár a *gacé*, az ollót a török *makas*-nak hívja, a szerb azonban, mert két vágó részből áll, többesszámú

*) *Tj*-ből a bolgárban rendszerint *št* lett, az oroszban és szlovénben *č*, a horv.-szerbben *ć*, a cseh-tótban *c*, a lengyelben (jésített *c*) *ć*, v. ö. bolg. *gacsi*, or. *gacsi*, szlovén *gacé*, horv.-szerb *gacé*, cseh *hace*, l. *hacie*.

makaze-t csinált belőle. Hogy milyen erős gyakran a régi, eredeti kifejezések hatása, azt szépen mutatják a szerb kocsinevek. Értethető, hogy a régi elnevezés, a *kola* csak többszámú lehet, hiszen származása szerint «kerekeket» jelent (az ismert *kolo* «kör[táncz]» semmi egyéb mint a *kola* egyes száma), a szerb tehát, ha kocsin megy valahová, nem azt mondja, hogy «tengelyen» megyek oda, mint a német, hanem azt hogy «kerekeken». Ez a megszokás olyan hatalmas, hogy belekényszeríti rendszeren az idegenből átvett kocsineveket is ebbe a nyelvhasználatba, ámbár itt valóban nincs a többes szám használatának semmi logikai alapja: a magyar *hintó* *hintov*-nak is hangzik ugyan, de nagyon sűrűn, a népdalban többnyire többesben használatos: *hintovi*; a magyar *kocsi*-ből a szerb-ben egészen rendes fejlődésnél fogva *kočija* lett, a mely mellett azonban széltiben használatos egy kocsiról is a többes *kočije* is; az olasz *carozza*-val szemben csak az olaszok szomszédságában járja még az egyszámú *karoca*, minálunk és Szerbiában csak a többszámú *karuce* ismeretes. Ha tehát a *gatya* szláv nevérol föltesszük, hogy idegenből került, semmi sem könnyebb, mint azt megérteni, hogy miért vészett el csaknem az egész területen a régebben valószínűleg általános elterjedt egyes számú alak, MIKLOSICHNAK tehát mindenképpen joga volt egy egyszámú **gatja* alak szerkesztésére. Ilyen egyes számú alakra látszik vallani a finn *kaatio* is, de meg az sem mondható olyan bizonyosnak, hogy az orosz nyelvben az egyszámú *gača* merően ismeretlen; DAHL, a ki tisztán a nép ajkáról gyűjtötte össze híres nagy szótárát, határozottan azt mondja, hogy a szó *gača* vagy *gači*, példát is idéz az egyes számú alakra, igaz, csak Szibériából.*) A finnek egyelőre alig tehetnek okosabbat, mint hogy tudomásul veszik MIKKOLA kísérletét, a ki a finn szót egy MIKLOSICHTŐL is föltett szláv **gatja*-ból magyarázza; nem hiszem, hogy MUNKÁCSI kaukázusi tudománya ott több hívőre fog találni, mint minálunk.

Most pedig vegyünk egy időre búcsút tudománytól, hangtani törvényektől, aprólékos, higgadt fontolgatástól, mindentől, a mit kutatásaink közt szem előtt szoktunk tartani, és kövessük M.-et a kaukázusi nyelvek háborgó tengerére, «hátha egy harmadik területre akadnánk, melyből úgy a szláv, mint a finn-magyar alakok külön-külön egyenesen, vagy közvetve történt átvételkép magyarázhatók volnának . . . a hol egyszersmind e szláv és finn-magyar alapon nem elemezhető szónak nagy valószínűséggel alapját és jelentésbeli fejlődését is fölismerhetjük» (287. l.).

Lehetetlen M. fejtegetéséről, a fölhozott egymásba fűzött okok tömkelegéről csak némileg is tiszta képet alkotni magának,

*) Az európai Oroszországban különben mai nap a többes *gači* használata is igen gyér.

ha szóról szóra el nem olvassa az ember ezt a nevezetes és fölötte jellemző tárgyalást:

«Ide tartozó szavak: csecsencz *ħaci*, *ħeci* «unterhose»; továbbképezve: lák *ħasa ħ*, *ħaza-g* «hose»; *jaltu-ħħazaġ* «hose», *lultu-ħasaħ* «unterhose»; tabasszerán *ħücek* «unterhose» | kürin *va-ħcaġh*, *va-ħččeg*, *vä-ħččegh*, rutul, chachur *vayčegh*, agul *vagčak*, varkun *vačag*, kaitach *vačax*, buduch *aččak*, dzsek *uččag*, kubači *učag* «unterhose», chürkilin *uoáčag* «hose». Bővebb hangtestét tapasztaljuk ugyane szónak a kardin *ghonšeg*, šapszug *uguanšejge* «hose» változatokban, melyeknek hangbeli viszonylása az előbbiekhöz mutatkozik a föltehető alapszóban is. Ez t. i. valószínűleg nem más mint a kürin *khvač*, kaitach, akuaša *kaš*, láz *kučyi* és dido *konču* «fuss» szó a képzésnek olyatén jelentésmódosításával, minőt a dimin. képzős német *ärm-el*, *leib-chen*, szintígy a mordvin *kirga-ks* «halsband», *kuro-ks* «zaum», *pila-ks* «ohrring» szavaknál is észlelünk, úgy hogy a *ħaci*, *ħasaħ*, *ħacaġh* alapértelme ilyes volna: «füsschen», illetőleg: zum Fusse geh ö r i g, l á b b e l i.» (287. s köv. l.)

Bontogassuk egy kicsit az összekuszált szálakat! M. kezdi az orosz *ħaci* (kisorosz *ħaci*!)-hoz veszedelmesen hasonlító csecsencz *ħaci*-val és lassan-lassan egyre jobban eltávolodik e hangesoporttól, míg el nem jut a sapszug *uguanšejge*-hez. Nyomban erre következik a nagy ugrás, a salto mortale, akarom mondani — a «föltehető alapszó»: kürin *khvač*, kaitach, akuaša *kaš*, láz *kučyi* és dido *konču* «fuss». Ha nehéz is, ne veszítsük el fejünket, bonczolgassuk hideg vérrrel a mondottakat. Az eredmény az: a kaukázusi gatyanevek eredetileg lábacsakát jelentenek és a láb nevéből képződtek. Lássuk sorra! A láb a kürin nyelvben *khvač*, a gatyá — *vayčagħ*, a kaitachban a láb *kaš*, a gatyá — *vačax*, a lákban ERCKERT szerint a láb *ččan*, a gatyá — *ħasaħ*, *ħazaġ*, a chürkilinben SCHIEFNER-USLAR szerint a láb *kvač*, a gatyá — *vayčag*.*) Hiába nézzük végig akár M. idézeteit, akár főforrásában, ERCKERT művében mind a 27 kaukázusi nyelvben a láb és a nadrág-gatyá neveit, sehol a legkisebb támasztó pontot sem találunk a két szócsoporthoz akár csak részben való összekapcsolására, annak az útmutatásnak, hogy a kaukázusi gatyanev a láb nevéből származott volna, sehol még árnyékát sem leljük. Ha M. itt mégis észre tudott venni ha még olyan vékonyka szálacskákat, a melyek az egyik csoport szavait a másik csoport szavaihoz fűzik, akkor ő bizonyosan a füvet is hallja

*) Én készakarva nem javítottam az adatokat, úgy közöltem, a mint M. ERCKERNél maga előtt látta, csak a chürkilin *kvač* alakot, a mely állat lábát jelenti («Pfote»), idéztem SCHIEFNER-USLARBól, hiszen a M.-tól idézett kürin *khvač*-sal való azonossága szembeszökő; a gatyá nevé is ezúttal SCH.-U.-ból írtam ki (l. 194. l.): *vayčag* «Weiberhose», mert ERCKERT *uoáčag* alakja nagyon gyanús.

nőni, már pedig ehhez mi közönséges halandók nem értünk, erről tehát vele nem is vitatkozhatunk.

De van M. fejtegetésében még sok apró részlet is, a melyre észrevételelem volna, de annyi, hogy lehetetlen mindegyikre kiterjeszkednem. Elég lesz egy-kettő mutatóul.

M. nem csak hasonlatosságot talál egy-egy kaukázusi nyelvben a gatyá és a láb elnevezésében, hanem még egy lépéssel tovább megy és az állítólag a láb nevéből hajtott gatyanev képzését és eredeti jelentését is meg akarja állapítani, M. ahhoz az eredményhez jut, hogy a «láb» nevéből keletkezett gatyanev eredetileg kicsinyítő képzés lehetett, mikor aztán «alapértelme ilyes volna: füsschen». Tegyük ezt a föltevést egy kis próbára. A kürin p. o. a lábat *khvac*-nak, a gatyát *waxčeg*-nek*) hija; bátorság kell hozzá, hogy valaki ezt a szót amabból származottnak jelentse ki, de még nagyobb bátorság kell ahhoz, hogy azt állítsa, hogy a most gatyát jelentő kürin szó eredetileg «lábacskát» jelentett, mikor a kürin nyelvnek egyáltalában nincs kicsinyítő képzése: «Da es der Sprache an Vergrößerungs- und Verkleinerungswörtern fehlt, kann man solche Begriffe nur mit Hülfe von Adjectiven ausdrücken: *g'wac'i k'wal* kleines Haus, Häuschen, *c'ix'i k'wal* grosses Haus» (SCHIEFNER-USLAR 10. l. 27. §.). A lákban a láb SCHIEFNER-USLAR szerint *c'an* (101. l.), a gatyá illetőleg nadrág *h'az'ag* (89. l.)*). Sehogya sem tudom megérteni, hogy mikép lehetne ez amannak a származéka, de kicsinyítője már éppenséggel nem lehet, mert kicsinyítője e nyelvnek sincs: «Es kommen weder Vergrößerungs-, noch Verkleinerungswörter vor, was eine Eigenthümlichkeit mehrerer kaukasischer Sprachen ist» (6. l. 16. §.). A chürkilin nyelvben a láb *kwac*, a gatyá, illetőleg a női nadrág *waxčag*. Ha valaki nagyon bátor, megpróbálkozhatik azzal, hogy az utóbbit az előbbiből valahogy származtassa, csak «Füsschen»-t ne keressen a «Weiberhose»-ban, mert kicsinyítő képzést a chürkilin nyelv sem ismer: «In Uebereinstimmung mit mehreren anderen kaukasischen Sprachen fehlen auch der Hürkan-Sprache Verkleinerungs- und Vergrößerungswörter» (9. l. 27. §.). És ezt így folytatni lehetne, mindig újra meg újra az tűnnék ki, hogy M., a ki olyan bátran kapcsolja össze a kaukázusi nyelvek szavait és származtatja egyiket a másiktól, milyen keveset tud ezekről a kaukázusi nyelvekről.

Áttérek más apróságra. A kaukázusi gatyanevek egy része

*) SCHIEFNER így írja a szót, l. 249. l.

***) SCHIEFNER a szót úgy fordítja, hogy «Hosen», de a rákövetkező példa arra vall, hogy a szó csak a női nadrágot, bugyogót jelenti, mint a chürkilin *waxčag* «Weiberhose». Minthogy a példa néprajzi szempontból is érdekes, ide iktatom: *tanal tanin h'az'ag dündi*, er hat ihr Hosen gemacht, d. h. sich mit ihr verlobt, es ist das erste Geschenk an die Braut.

(-γ) -g, -k-n végződik, ezért M. a jegyzetben «a -g, -k képzésre nézve» egy pár adatot állít össze, újra meg újra csakis a teljesen megbízhatatlan ERCKER-*hez* fordulva, egyetlen egyszer sem az olyan elsörendű forráshoz, milyent talált volna a SCHIEFNER-USLAR-féle értekezésekben. Ha most már az idézett szókat, a mikor t. i. lehet, megnézzük SCHIEFNER-USLARNÁL, néha egészen meglepő eredményhez jutunk, a minek igazolására két csecsencz példát akarok bemutatni. M. abból, hogy ERCKERT a pacsirta csecsencz nevéül *naul* és *naulik* alakot említ, azt következteti, hogy itt is, mint állítólag más esetekben is, -k képzővel továbbfejlesztett szóval van dolgunk. De hát kezében volt SCHIEFNER-USLAR nagy tanulmánya, miért nem nézte meg a szót ott is? Ebből láthatta volna, hogy a pacsirta neve a csecsencz nyelvben csakis *naul* és hogy az ERCKERT-nél található *naulik* mellékalak valószínűleg a szó genitivusából [*naulij*-ből] fordult el, a mi elvégre nem volna valami nagy csoda, hiszen ERCKERT-nél vannak ennél ezifrább hibák is szép számmal. M.-nak ezzel szemben kétségtelenül joga van azt állítani, hogy a *naulik* lehet azért mégis továbbképzés, a melyet SCH.-U. talán csak véletlenül nem említ, és minthogy M. a SCH.-U.-féle kimerítő tanulmányt alig ismeri közelebbről, noha forrásai között fölemlíti és itt-ott hivatkozik is rája, egy perczig sem kételkedem ebbeli hajlandóságában. De ezzel az állításával már ellenkezésbe jutna SCHIEFNER-nek, a kaukázusi nyelvek e kiváló ismerőjének és éles megfigyelőjének, egy positiv állításával, a mely szerint csecsencz szó — k-n nem is végződhetik! (l. 6. l. 34. §.). És mégis! M., a ki egyetlen egy kaukázusi nyelvet sem ismer, a kinek nincs tehát úgy módjában, mint nekem, ERCKERT-nek néha egészen különös botlásait legalább egy kaukázusi nyelven belül a legapróbb részletekig követni és e botlások forrását is tisztán fölismerni, M. talán fölhaborodik azon a föltevésen, hogy ERCKERT a *naul* genitivusából a *naulij*-ből csinálta a *naulik* mellékalakot. Én ezt mindazonáltal igen de igen valószínűnek tartom; megerősít engem ugyanis e föltevésemben az az eset, a mely M.-nál nyomban a *naul-naulik* után következik: «csecsencz *gē* és *gäig* ‚bauch‘ (u. o. 44.)». Nézzük csak ezt a szót is SCH.-U.-nál. Roppant gyanús, hogy SCHIEFNER mindig csak *gē* alakot említ a nominativusban és hogy az a furcsa *gäig* mellékalak megint annyira hasonlít a genitivushoz, a mely *gäig*, de meg egyenesen kizártnak látszik az a pusztaság is, hogy a *gē*-nek *gäig* mellékalakja lehetne, mert ezt SCHIEFNER minden bizonynyal megemlítette volna, hiszen a *gē* szót nemcsak a szójegyzékben sorolja föl, hanem 3-szor a nyelvtani részben is, a 25. §.-ban rámutat eredeti alakjára is, a szóban ugyanis kiesett egy mássalhangzó, és a hosszú *ē* a *gē*-ben összevonás eredménye, mint megannyi más esetben; — v. ö. a thus

gagao «Bauch» szót és olv. a bevezetés II. l., a hol szó esik arról, hogy a thus meg a csecsencz nyelv eredetileg egy volt.

Miután M. e jegyzetben így elbánt a kaukázusi *-g, -k* képzővel, áttér a *gači* alak magyarázatára. «A *gači* [gatya] alak véghangzója, azt mondja, a szomszédos nyelvek *khvač, kaš* («fuss») szavához képest úgy látszik csak a teljesebb tőalak (v. ö. láz *kučzi, dido konču*) kiegészítő része. A magyar *gatya*, finn *kaatio* végzetéhez való viszonyára nézve fontos, hogy sok szóban az ilyen *-i* véghangzó más hangzóval váltakozik; így közli ERCKERT egymás mellett a következő csecsencz alakokat:» És most következik 11 ERCKERTTŐL vett szópár, a melyből SCHIEFNER-USLAR részletes munkájából egyetlen egyet sem lehet igazolni! A két alak közül, a mely egy párt alkot, mindig csak az egyiket találni SCH.-U.-nál, rendesen azt az egyet sem közölte ERCKERT híven.

De hagyjuk ezeket az apróságokat és siessünk e hosszú fejtegetések végeredményéhez. «Számbavéve, mondja M., immár a fönt előadott nehézségeket, inkább vélhetjük az ellenkező esetet, vagyis hogy mind a szlávtság, mind a finn-magyarság *gatya*-féle szavát még keleten olyan néptől szerezte, melynek nyelvét a mai kaukázusi népek tartották fönn». És most jön megint egy nagy meglepetés: «Mintául szolgáló ejtések gyanánt egybevetve a kabardin *ghonšeg*, lák *gašax*, csecsencz *gači* alakokat, **gači, *gač, *gat* (< **ganči*), illetőleg **gač,* **gat*-féle nyelvjárásilag váltakozó hangalakokat sejtethetünk; az előbbieknél a szláv, vogul-osztják és zürjén, az utóbbiaknak a magyar és finn megfelelők lehetnének másai» (288. s k. l.). Nem tagadom, hogy M.-nak, ha a magyar *gatya*, a finn *kaatio* és a szláv neveket meg akarta magyarázni, a melyek eredeti *tj*-re mutatnak vissza, égető szüksége volt egy *gat* «ejtésre» is, de az is bizonyos, hogy a kaukázusi alakok ilyenek föltevésére a legkisebb jogot sem adnak, és az erőszakosság azzal nem lesz kisebb, hogy M. a **gat* után azt veti hogy «(< **ganči*)». De ha M. már nem restelte e *gat* «ejtés» fölállítását, nézzük csak, eltekinthetett volna-e belőle a szláv szók ősalakja? Kérdezze meg M. akármilyen szlavistától, mindenkitől azt a feleletet fogja kapni, hogy nem, ilyen «ejtés»-ből sohasem lehetett volna bolgár *gašti*, orosz *gači* stb. stb., már csak azért sem, mert a közös szláv *a* hosszú *ā* (v. *ō*)-ból lett, rövidből nem. Tehát hiábavaló volt minden erőszak, hiába állított föl M., csak hogy minden követelésnek eleget tegyen ō, mondd őt, «nyelvjárásilag váltakozó hangalakot», az első komoly kísérletnél, hogy ezek segítségével egy élő nyelv alakját megmagyarázzuk, zátonyra kerülünk. No de ez a sok, sok baj közül mindenesetre a legeslegkisebb, hiszen tudom, hogy M. akár még egy tuczat «nyelvjárásilag váltakozó hangalak»-kal szolgál nekünk, ha kívánjuk, hiszen ezt ilyen tág lelkiismerettel szerkeszteni lehet a végtelenségig. Ime mindjárt egy csattanós bizonyíték

rá! M. nem elégszik meg azzal, hogy a kaukázusi szóból mindenféle fogással kimagyarazza a mi *gatyá* szavunkat, a finn *kaatio*-t, a vogul-osztják és a zürjén szót, valamint a szláv *gatyaneveket*, hanem huszárosan megírt czikke legvégén még egészen váratlan meglepetést szerez nekünk, a melynek tiszta élvezetében nem akarom az olvasót zavarni:

«A keleti eredet fölvetelével még mint külön nyelvjárásból került alak idevonható volna az alföldi *kutya* «lábikrára csavart czókmók» (MTjsz.) szó is a szókezdzőnek azon $g \sim k$ változásával, melyet a mai kaukázusi nyelvjárásokban is észlelünk (v. ö. az első szótag hangzójára nézve: láz *kučyi* «fuss» s a jelentésre nézve: or. γαχι «gamaschen», γαχι «stiefeln», török *konč* «stiefelschaft» = dido *konču* «fuss».)»

7. *Hályogfa*. Felteszem, hogy M., mielőtt a *hályogfa* származását kereste, tisztába igyekezett azzal jönni, hogy ez a szó mit jelent, hogy hát voltaképp micsoda «fa» az a *hályogfa*; hisz mesébe való vaskalaposág volna, ha a szó származását nagy tudákosan megmagyarázná nekünk és kitünnék, hogy azt sem tudja, ez a szó mit jelent. De mivel M.-nak mindig nagyon sürgős a dolga, nem fogjuk róla föltenni, még kevésbbé tőle követelni, hogy szakmunkában nézze meg a *hályogfa* pontos meghatározását, megelégszünk azzal, a mi a MTsz.-ban meg a NySz.-ban található, a melyek már amúgy is kezében vannak és melyeket idéz is, nagy szerényen még csak a Pallas-lexicont vesszük hozzá, semmi egyebet.

A MTsz.-ban egyebek közt a következő adatokat találjuk:

1. **Hályog** (*hájjag* Háromszék m. Uzon Erdélyi Lajos; *hójjog* [?] Csík m. Nyr. VIII. 379). *Akkora hójjog van a szemén, mind egy fekete-mákszém, még se lát* (i. h.) [v. ö. 2. *hályog*, *hólyag*].

[2. **Hályog**, **Halyog**, **Halyag**]. *hályog-cseresznye* . . . [v. ö. *hólyagos-cseresznye*], *hályog-meggy* . . . : vékony héjú, nagyszemű meggy, hólyagos meggy.

Hólyag (*hályog* Nagy-Kálló) . . . [v. ö. 1. *hályog*].

Ezek az adatok még el nem döntik a kérdést, de ha új világitásban fogjuk látni, becések lesznek majd. Maga a *hályogfa* mellékalakjai (*hályag-fa* és *halyag[-fa]*) és meghatározása («cserje, a melynek keresztező ágai vannak, s apró bogyókat terem») nem hoznak közelebb a kérdés megoldásához, még az sem tűnik ki eszótárból, hogy a KASSAI JÓZSEF *Szókönyvéből* említett «*halyog-mogyoró* [?]» a *hályogfa* gyümölcse.

A NySz. már jóval többet mond, hiszen közli a *hályogfa* latin nevét: *staphys*, *nux vesicaria*, már pedig tudjuk, hogy a latin *vesica* hólyagot jelent! Hogy a *hályog* szó a *hólyag* szóval váltakozik, azt kiolvashattuk már a MTsz.-ból is, de ez a váltakozás most egé-

szen új jelentőséget nyer. A NySz.-ban újra találkozunk a *hályog-meggy*-gyel, de hogy az utána következő *hályog*-*meggy* azonos-e vele, az legalább előttünk nem-szakértők előtt nem világlik ki, de a *hályog*-*szemü-csērőny*e egynek látszik a *hályog*-*csērőnyé*-vel, mind a kettő «*cerasum Julianum*», és maga a *hályog* is előfordul hólyag jelentéssel: *Epének hájoga*: gallenbläselein.

Most pedig nézzük a Pallas-lexicont, mert valamit sejtünk ugyan már, de biztos tudásunk még sincs arról, hogy mi tulajdonképp a *hályogfa*, ha pedig azt nem tudjuk, mikép akarjuk azt kisűtni, hogy miért kapta éppen ezt a nevet. Mindenek előtt olvassuk el a *Hályog* czikk bekezdését: «Hályog szó szerint hártját, hólyagot jelent, melyről azt hitték, hogy a szembogarát eltakarja s a látást megrontja». Most pedig keressük a *hályogfát*. Ezt, igaz, nem találjuk meg külön czikkben, de ott a «*Hályogfa* v. *hajogfa* (növ.) l. *Hályogmogyoró*». A *Hályogmogyoró* alatt pedig ez áll: «*Hályogmogyoró*, *hályogfa*, *hájogfa*, *hályogfa*, *hajogmogyoró*, *hályogmakkfa*, *hályogfa*, *hályogcserje*, *szerecsedió* (*Staphylea* L.). Tokgyümölcse*) hólyag módjára fölfúvódott, benne csontkeménységű magva zörög. Hazánkban a St. [olv. *Staphylea*] *pinata* L. (vad pisztácia), a magyar szerecsedifája». A *Staphylea* a. azt olvassuk: «l. *Hályogmogyoró*, *Szerecsedió* és *Apácزابokor*. *Staphyleaceae* a. m. hólyogmogyorófélék . . . hólyag módjára fölfúvódott termés . . .». Végre a *Szerecsedió* a. ezt találjuk: «*Szerecsedió* növ. a hólyogmogyorónak fölfúvódott toktermése, benne mogyoróforma magva zörög. A nép meg a gyermek játsszik vele».

Azt hiszem, ennyi elég, nem kell már sem azt tudnunk, hogy a német a *hályogfát*, illetőleg gyümölcsét nem csak *Pimpernuss*-nak híja, hanem *Blasen-nuss*-nak is, CzF. Nagy Szótára sem kell, a hol a szó már réges-rég helyesen meg van magyarázva; a mondottak után már minden gyermek megmondhatja nekünk, hogy a magyar ember miért híja azt a cserjét *hályogfának*, nincs tehát más hátra, mint hogy nagy áhítattal elolvassuk M. tudós fejtegetését:

«V. ö. szkr. *kaliṅga*- (nomin. -as), *kaliṅgā* (fem.) «name verschiedener pflanzen: acacia sirissa, ficus infectoria, ipomoea turpethum (BR. Skr. Wb. 2 : 163), melyet a Koromandel-part tájékán lakott *kaliṅgās* nép nevével hoznak kapcsolatba (UHLLENBECK: EtWb. 48).

Másnemű egyeztetésre kínálkozó adat: szkr. *kālā*- «name verschiedener pflanzen: indigofera tinctoria, piper longum, ipomoea turpethum, ipomoea atropurpurea, nigella indica, rubia munjista, ruellia longifolia, physalis flexuosa, bignonia suaveolens» (u. o. 2 : 247.),

*) A czikkben olvasható «Tokgyümölcse» sajtóhiba, a mint ez a *szerecsedió* czikkből is kitűnik.

ettől: *kāla*: «blauschwarz, schwarz». Ehhez viszonyítva a magy. *hályag* fanevet, végzetében az árja *-ka* diminutivképzőt láthatjuk (v. ö. *kālaka*-«name einer pflanze» u. o. 251.)» L. 322. l.

8. *Féreg*. A *féreg* szó, ha M.-nak igaza van, a pamir nyelvből való vagy legalább egy pamir szóval hozható kapcsolatba:

«< Vakhī *pürk*, szarigöli *pürg*, šighnī *purg*, mindzsānī *pargh* «ratte, maus» (TOMASCHEK. Pam. 769.)» L. 271. l.

Kürom előbb M. bizonyítását szóról szóra, így könnyebb lesz a zavaros czikkhez hozzászólni:

«A pamir szó eredete homályos; de föltehetőleg kapcsolatosak vele: avar *buruzh*, *boroz* «schlange, wurm», and *berečo*, *berča* «schlange» (ERCKERT: Kaukas. Spr. 122.). Az utóbbi adat végzetével a vakhī *prič* «wurm» szóra emlékeztet (*yur-prič* «skorpion», *mür-prič* «ameise»), melynek a hindu nyelvjárásokban másai: astori *príže*, kištvari *prišū* «floh» (TOMASCH. Pam. 769.), szintígy a rokon nyelvekben: votják *piě*, *pič*, Kaz. *pěš*, zürjén *pič'*, *pič* «floh» (l. a zürjén-votják *re > č* mássalhangzócsoport-egyszerűsítésre nézve NyK. 25: 61, 381.), s mint innen került átvétel: déli osztják (Vach-vidéki) *počče*, *pače* «floh» (ΠΑΡΑΙ). Nem választható el ezektől a volgai tatár *börcä*, csuvas *porza*, kirgiz *bürsö* «floh», melynek csagataj *bürke*, *bürge*, ozmanli *pire*, *bire* «floh» megfelelője a vakhī *pürk*, szariqöli *pürg*, illetőleg magy. *féreg*, vog. *pürk* képzésével látszik szerkesztve. V. ö. közszláv *blъha*: ószlov. *blъha*, bolgár *blъha*, újszlov. *bouha*, szerb *buha*, cseh *blecha*, tót *blcha*, lengyel *pchą*, orosz *blócha* (magy. *bolha*), litván, lett. *blusa* (MIKLÓSICH EtWb. 15.). TOMASCHEK a vakhī *prič* eredetére nézve a szkr. *pru-* «eilen, springen, hüpfen» igetőre gondol (< **pruč*, szkr. **puruka*.)»

M. egész művében a távol pamir nyelvvél szemben illő tartózkodást tanúsít, azért itt is kívánatosnak tartotta, hogy a kérdést erről a ködös tájékról áthelyezze olyan térre, a melynek eddigi tudásunk szerint ugyan szintén semmi köze sincs a magyar nyelv fejlődéséhez, de a melyről M. már annyira telebeszélte a szegény olvasó fejét, hogy az már egészen otthonosnak érzi magát rajta, olyannyira, hogy talán észre sem veszi azt a sommás eljárást, a melylyel M. a pamir «patkány»-ból egyszerűen kaukázusi «kígyóférget» csinál: «A pamir szó eredete homályos, de föltehetőleg kapcsolatos vele: avar *buruzh*, *boroz* schlange, wurm, and *berečo*, *berča* schlange». Mikor M. ezeket leírta, bizonyosan jót nevetett azon, hogy ő milyen könnyű szerrel átsalta az ártatlan olvasót a pamir fősíkról a Kaukázusba és bátran folytatta: «Az utóbbi adat végzetével a vakhī *prič* 'wurm' szóra emlékeztet»; ebbe kapaszkodik azután egy egész «bolha»-sereg, kezdve az astori *príže*-n egészen a kirgiz *bürsö*-ig, «melynek csagataj *bürke*, *bürge*, ozmanli *pire*, *bire* 'floh' megfelelője a vakhī *pürk*, szariqöli

pürg, illetőleg magy. *féreg*, vog. *pēr*k képzetével látszik szerkesztve». De nekem semmi észrevételem sincs az ilyen «föltehetőleg kapcsolatos» homályos szavakra, a hol az egyik «végzetével emlékeztet», a másikra vagy pedig egy harmadiknak «képzésével látszik szerkesztve», nem érdekel engem sem a pamir «patkány», sem az avar-and «kígyó», engem csakis a «bolhák» érdekelnek, ezek közül is csak a szláv bolhák. Miután M. szerencsésen fölfedezte a csagataj nyelvben a patkányt jelentő vakhī *pürk* (= m. *féreg*) szóval összezsengő *bürke* bolhanevet, meg nem állhatja, hogy ránk ne szabadítsa mind a szláv bolhanevet is, mert hát ezek is összezsengenek a *pürk-bürke* szókkal, az összezsengés pedig M. nyelvhasznításának leghatalmasabb fegyvere, neki az valóságos varázsvessző. Mert ha nem ez a tisztán zenei mozzanat, a szók összezsengése, vezette M.-t, ugyan mire való volt az összes szláv kifejezések olyan lelkiismeretes kiírása? Hiszen a kinek a szláv nyelvek hangtani jelenségeiről csak halvány fogalma van, tudja, hogy a szláv *blъcha* régi **blusā*-ból keletkezett és hogy a litván-lett *blusa*, a melyet M. szintén említ, csaknem egészen tisztán megőrizte ezt a régi alakot. A bolha szláv neve tehát valamikor nem is hasonlított annyira a csagataj *bürke*-hez, még a szók gyökere sem lehet közös, ha a csagataj *bürke*-vel állítólag összefüggő vakhī *prüč* valóban szanszkrit *pru*-ból hajtott, mert ebből merő lehetetlenség egy szláv *blъcha*-t megmagyarázni. Egyre azonban mégis jó a szláv szókra való hivatkozás: fényesen mutatja, hogy M. mennyire nem ismeri még a legközelebb fekvő, át meg átkutatott nyelvek multját sem, ki merné hát őt olyan térre követni, a melyen még azok is csak tapogatva járnak, a kik igazán foglalkoztak az illető nyelvekkel?

9. *Iczurka-piczurka*. E czikkecske helyett eredetileg csak egy kis pótlást akartam írni a *görbe* cikkhez, de egy a Kaukázusból várt levél, a mely erre a pótlásra az anyagot szolgáltatva volna, ennél többet hozott: újra bizonyította, hogy MUNKÁCSI «kaukázusi érintkezése», a melyről még legújabbán is nagy bátran azt hirdette, hogy «kétségtelen és ép oly jelentős, mint a magyar nyelv régi török elemeinek fölfedezése» (Nyr. 32 : 105.), a tények előtt szétfoszlik mint a reggeli kőd.

Láttuk a *görbe* cikkben, hogy M. ezt a szavunkat a *kör* szóból származtatja egy kaukázusi *-b* képzővel, és hogy ezt a *-b* képzőt a legkülönösebb módon kifejti egyrészt egy toll- vagy sajtóhibából, a hol a *-b -d* helyett áll, másrészt pedig egy több kaukázusi nyelvben a melléknév köznemű alakját jellemző *-b*-ből. Függetlenül kellett azt a kérdést hagynom, vajjon a tabaszaran példákban a melléknévek végén jelentkező *-b* szintén csak a köznemű alak kifejezője vagy valóban olyan természetű képző, a melyből

a kör szóból «képezett» *görbe* meg volna érthető, természetesen csak akkor, ha a kaukázusi nyelveknek a magyar nyelvre gyakorolt igen, de igen nagy hatása csak némileg is valószínű volna. A levelet, a melyből kitűnik, hogy bizony a tabasszarán nyelvben is csak a melléknévek köznemű alakjának a jele az a *-b*, a melyre M. mint képzőre hivatkozott, Daghesztanból, Temir-Chan-Sura városából, kaptam DIRR tanártól, a ki évek hosszú során át él a hely színén, sok kaukázusi nyelvet maga alaposan ismer és éppen egy külön a tabasszaránokhoz tett fáradságos tanulmányútról-tért volt vissza, mikor hozzá intézett levelemre felelt. Egyebek közt fölvettem azt a kérdést, hogy mi annak az oka, hogy ERCKERT a *schwarz* alatt egy tabasszarán *karub* alak mellett egy *karuv*-ot is közöl. «Ein Unterschied, felelt erre D. úr, zwischen *karub* und *karuv* existiert in Wirklichkeit nicht, es sind das nur zwei verschiedene Schreibungen für einen äusserst flüchtigen Lippenlaut, der im Tabassaränischen auch anderwärts vorkommt, die Mitte zwischen *v* und *b* hält und den ich β schreiben werde». Ez a *-b*, illetőleg *- β* , a köznemű (azaz tárgyat vagy állatot jelentő) szókkal való kapcsolatban egészen rendesen járúl a melléknévhez, ha ez az állítmány kiegészítője: *mu džeyer quβkuβ-u'* «diese Birne ist reif», — *sibuβ-u'* «ist unreif»; de csak az egyes számban, a többesben helyette *r*-t találunk: *ma džeyer qurkurar-wu'**) «diese Birnen sind reif», — *siburar-wu'* «sind unreif». Ha a melléknév jelző gyanánt áll, rendszerint a tőalakban jelentkezik: *sibi več* «unreifer Apfel»; de kivételesen itt is találni a nem kifejezését: «Mitunter findet man die Geschlechtsbuchstaben auch im attrib. Adj. z. B. *idžuβ šar* ‚gutes Wasser‘, *idžur armi* ‚guter Mensch‘. Wann das der Fall ist und ob darüber überhaupt eine Regel existiert, kann ich noch nicht sagen».

A figyelmes olvasó kivehette már az eddig mondottakból, hogy a *-b(- β)*-vel szemben, a mely állatok vagy tárgyakra vonatkozó melléknév végéhez járúl, van egy *·r* jel is, a mely akkor áll a melléknév végén, ha személyről van szó, rendszerint igaz, ez is csak a praedicativ használatban mutatkozik. Azt, hogy «nagy» *axi*-nak mondják, használják pedig ezt a tőalakot, ha a melléknév jelző; ha azonban a melléknév az állítmány kiegészítője, *axör* vagy *axöβ* alak járja, a szerint, hogy személyről vagy állatról (illetőleg tárgyról) beszélnek, a többesben ilyenkor mind a két esetben *axör-ar* járja. Szóval, hogy DIRR szavaival éljek « β (bei ERCKERT oft *b*) und *r* am Ende von Adjektiven sind immer Geschlechts-

*) A tabasszarán nyelvben, a mint a *quβkuβ*: *qurkurar* viszonyából is látni, a szóban levő β infigálható is: *izuz k,arqörez armi* «ich habe einen Menschen gesehen», ellenben *izuz k,aβqörez hawwan* «ich habe ein Pferd gesehen» vagy *izuz k,aβqörez xal* «ich habe ein Haus gesehen».

exponenten». Szakasztott így változik a számnév alakja a főnév előtt is: *ssar armi* «ein Mensch», *ssaß hajwan* «ein Pferd», *gör armi* «zwei Menschen», de *qöß hajwan* «zwei Pferde», *qöß çal* «zwei Häuser».

Hagyjuk most már a *-b* (*-β*)-s alakot, a melyről első sorban a *görbe* czikk végén mondottak pótlása végett kellett bővebben szólnom és fordítsuk egész figyelmünket a személyekre való vonatkozás kifejezésére használt *-r* jelre. Azt, hogy «kis ember», a tabasszarán úgy mondja, hogy *bici armi*, azt pedig, hogy «te kicsi vagy», úgy, hogy *ivu bicur va*, a melyben a tőhöz hozzájárult *-r* személyre való vonatkozást jelent, akár csak az igében az infigált *r*, a melyről az utolsó jegyzetben szóltam. Most már értjük, miért mondja a dilettans ERCKERT, hogy a «klein»-t az agulban *biciv* (köznemű alak!), *bici*, *piciv*-nek mondják, a tabasszaránban pedig *bicir*, *picur*-nak, hiszen a tabasszarán is váltig használja a *bici* alakot, mint az agul is, a melléknév tőalakja csakis ez és főnév előtt, jelzős használatban ez a rendes alak, a «*bicir-picur*» semmi egyéb, mint a személyre vonatkozó praedicativ alak, a mely DIRR szerint *bicur*-nak hangzik; a megfelelő köznemű alak *bicuß* volna, a mely megint az agul «*biciv*» alaknak felel meg, a melyet E. elég hibásan a három közölt alak legélére tesz. M.-nak mindezekről sejtelve sincs, elég neki, hogy E.-nél hol *bici*, hol *bicur*, *picur* alakot talál, hogy az *r*-ben «képzőt» lásson és hogy a kaukázusi nyelvekből magyarázza nemcsak a magyar *piczi* szót, hanem a — Szt. Gálon hallható *iczurka-piczurka*-t is! «A kaukázusi közvetés fölvételét — mondja a 157. l. — javallja a magy. *piczi*-re és társaira nézve azon körülmény is, hogy az *iczurka-piczurka* ikersző képzése is kaukázusinak mutatkozik; szorosán egyeznek t. i. tabasszarán *bicur*, *picur*, grúz *mcire* «klein» (l. a képzőre nézve fönt az *agár* czikket). Hogy a grúz *mcire* mikép magyarázható, azt én nem tudom, ámbár — hogy keveset mondjak — tudok százszor annyit e nyelvről, mint M., de hogy a tabasszarán *bicur*-ban (a melyet E. *bicur*, *picur*-nak ír) az *r* nem «képző», az egészen nyilván való; ha M. kaukázusi tanulmányaiban még annyira sem vitte, hogy ilyen egyszerű dolgot megértsen, akkor jobb, ha nem is fog olyan nehéz kérdések szellőztetésébe, mint a milyen a grúz *mcire* s hasonlók származása. A szt.-gáli *iczurka-piczurka* szólásra nyelvészeink nyugodtan kereshetnek más magyarázatot, találnak talán olyant, a mely ráillik a rokonértelmű *pindurka*, *pindzurka*, *pan-dzurká*-ra is.

ÁSBÓTH OSZKÁR.